

УДК 338.242: 336.71

Борейко В.І., д.е.н., професор (Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне)

РОЛЬ МАЛОГО БІЗНЕСУ В РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

В статті досліджено вплив державної податкової політики на функціонування малого бізнесу в Україні та його роль в розвитку національної економіки, показано недоліки, які ускладнюють діяльність малих підприємств, та запропоновано заходи для їх усунення.

В статье исследовано влияние государственной налоговой политики на функционирование малого бизнеса в Украине и его роль в развитии национальной экономики, показано недостатки, усложняющие деятельность малых предприятий, и предложено меры для их ликвидации.

In the article the influence of the state tax policy on the function of small business in Ukraine and its role in the development national economy are investigated, defects, that complicate activities of small plants, are demonstrated and measures for there elimination are proposed.

На початку дев'яностих років ХХ століття, через розрив напрацьованих зв'язків та гіперінфляцію, вітчизняні підприємства різко знизили випуск продукції, в результаті чого без роботи залишилися мільйони громадян України. Проте, необхідність знайти засоби для існування для себе і членів своїх сімей змусила колишніх працівників радянських підприємств освоюватися у новій для себе справі – веденні приватного бізнесу.

Поступово наші співвітчизники, які починали з «човникових» операцій, перетворилися в приватних підприємців, розпочали малий бізнес та долучилися до економічної діяльності. В значній мірі, завдяки їхнім зусиллям, національна економіка вийшла з кризи. Цьому сприяла державна політика з підтримки малих підприємств, яка втілювалася в запровадженні для них спрощеної системи оподаткування.

Однак, в останні роки кількість суб'єктів малого підприємництва в Україні почала зменшуватися. Це пояснюється зростанням податкового навантаження та введенням інших норм, які ускладнювали ведення бізнесу малими підприємствами. Виходячи із зазначеного, саме суперечливі державні підходи до розвитку малого бізнесу визначили актуальність цієї роботи.

До дослідження проблеми функціонування малого підприємництва в

Україні в останні роки долучилося багато відомих вітчизняних науковців, серед яких можна виділити роботи Л. Безтелесної, Ю. Долгорукова, О. Єрмокаратьєвої, В. Ляшенка, В. Мельника, В. Мікловди, Н. Редіної, К. Товта, Б. Панасюка, О. Піскунової, С. Юшка.

Остійна змінюваність вітчизняної системи оподаткування не дозволяє малим підприємствам виконувати покладені на них функції.

Зазначене визначило актуальність даного дослідження.

З врахуванням наведеного метою цієї статті є оцінка заходів держави із стимулювання розвитку малого бізнесу в Україні та його ролі в забезпеченні стабільного функціонування національної економіки.

Відповідно до визначеної мети в статті вирішуються такі завдання:

- дослідження пільг, які запроваджувалися в Україні в останні два десятиліття для стимулювання розвитку малого бізнесу;
- оцінюється роль суб'єктів малого підприємництва в забезпеченні стабільного функціонування національної економіки;
- виявлення факторів, які гальмують діяльність малих підприємств;
- розроблення пропозицій для удосконалення системи оподаткування та стимулювання розвитку малих підприємств.

Нинішня система оподаткування в Україні, як і в інших країнах колишнього Радянського Союзу, почала формуватися у 1990 році після прийняття Закону СРСР «Про податки з підприємств, об'єднань і організацій» від 14.06.1990 року № 1560-I [1]. Зазначений закон враховував започаткування в Радянському Союзі ринкових відносин.

Вже в той час законодавці розуміли, що основу ринкової економіки становить приватний бізнес, в тому числі малі підприємства. Тому згідно закону № 1560-I прибуток малих підприємств, який направлявся на будівництво і оновлення основних фондів, освоєння нової техніки і технології, підготовку і підвищення кваліфікації кадрів повністю звільнявся від сплати податку. На перші два роки від сплати податку на прибуток звільнялися малі підприємства й кооперативи з виробництва і переробки сільськогосподарської продукції, виробництва товарів народного вжитку, будівельних матеріалів, а також будівельні, ремонтно-будівельні підприємства. Малі підприємства, які займалися іншими видами діяльності, в перший рік роботи сплачували податок на прибуток в розмірі 25%, а в другий рік – 50% від встановлених для них ставок податку на прибуток (45% після запровадження закону № 1560-I та 35% – після введення в дію Закону СРСР «Про внесення змін і доповнень до Закону СРСР «Про податки з підприємств, об'єднань і організацій» від 10.07.1991 року № 2323-I [2].

Наведені законодавчі норми та пільги для тих, хто започатковував свій бізнес дозволили багатьом нашим новим громадянам освоїти до того невідому для них справу, організувати малі підприємства, створити нові робочі місця та внести свій вклад в економіку України.

Проте, після здобуття незалежності, вже 21 лютого 1992 року був ухвалений Закон України «Про оподаткування доходів підприємств і організацій» № 2146-ХІІ [3], в якому вище зазначені пільги для суб'єктів малого підприємництва не були збережені. Єдина пільга, яку отримали малі підприємства згідно Закону № 2146-ХІІ, полягала в наданні їм права на податковий кредит із відстроченням податкового платежу на два роки та терміном погашення п'ять років на суму вартості придбаного ними устаткування, яке повністю використовувалося для науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, які виконувалися силами малого підприємства (у тому числі для реалізації цих робіт) та для захисту природного середовища від забруднення, а також вартості верстатів і промислових робіт з управління на ЕОМ, якщо вони виготовлені вітчизняними виробниками.

Скасування пільг для малих підприємств значно загальмувало їх розвиток. Тому 3 липня 1998 року був прийнятий Указ Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» № 727/98 [4], яким запроваджувалася спрощена система оподаткування малого бізнесу та передбачалося, що суб'єкт малого підприємства, який сплачує єдиний податок, не є платником податку на додану вартість, крім випадку, коли юридична особа обрала спосіб оподаткування доходів єдиним податком за ставкою 6 відсотків; податку на прибуток підприємств; податку на доходи фізичних осіб (для фізичних осіб – суб'єктів малого підприємництва); плати (податку) за землю; збору за спеціальне використання природних ресурсів; збору до Фонду для здійснення заходів щодо ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи та соціального захисту населення; збору до Державного інноваційного фонду; збору на обов'язкове державне страхування; відрахувань та зборів на будівництво, реконструкцію, ремонт і утримання автомобільних доріг загального користування України; комунального податку; податку на промисел; збору на обов'язкове державне пенсійне страхування; збору на видачу дозволу на розміщення об'єктів торгівлі та сфери послуг; внесків до Фонду соціального захисту інвалідів; внесків до Державного фонду сприяння зайнятості населення; плати за патенти.

Зазначений закон відіграв значну роль в розвитку малого бізнесу в Україні. Так, кількість малих підприємств на 10 тис. наявного населення зросла із 19 у 1995 році до 57 у 2003 році. Одночасно, у 2003 році кількість найманих працівників, які працювали на малих підприємствах нашої країни зросла до 2034 тис. чол., що на 81 % перевищувало показник 1995 року (1125 тис. чол.) (таблиця).

Таким чином, малі підприємства забезпечили роботою більше 2 млн чоловік та відіграли вагомий роль в стабільному розвитку національної економіки у 2000 – 2007 роках. Однак, в 2003 році Верховною Радою України був прийнятий Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р. № 1058-IV [5], норми якого щодо сплати роботодавцями соціальних внесків до Пенсійного фонду, були поширені на малі пі-

дприємства і фізичних осіб – суб’єктів підприємницької діяльності, які працювали за спрощеною системою оподаткування.

Таблиця *

Основні показники розвитку малих підприємств в Україні у 1995–2010 роках

Показники	Роки									
	1995	2000	2001	2003	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Кількість малих підприємств на 10 тис. наявного населення	19	44	48	57	63	72	76	72	75	63
Кількість найманих працівників малих підприємств, тис. чол.	1125	1710	1808	2034	1834	2159	2154	2157	2068	1993
Частка найманих працівників малих підприємств у загальній кількості найманих працівників підприємств-суб’єктів підприємницької діяльності, %	-	15,1	17,1	20,9	19,6	23,5	23,7	24,3	25,3	25,4
Обсяг реалізованої продукції малих підприємств, млрд грн	-	43,8	47,2	65,2	82,9	357	436	492	458	477
Частка продукції малих підприємств у загальному обсязі продукції реалізованої національною економікою, %	-	8,1	7,1	6,6	5,5	18,8	18,1	16,3	16,7	14,2

* Складено за даними статистичних щорічників України.

<->— спостереження не проводилися.

При цьому до Пенсійного фонду водночас направлялося 42% із єдиного податку, який сплачували такі підприємства. Однак, через кілька місяців після набрання чинності Закону України № 1058-IV зазначена норма для платників єдиного податку була послаблена, оскільки їм дозволили зменшувати суму відрахувань до Пенсійного фонду на частину єдиного податку, яка також направлялася до нього.

Оскільки Указом Президента України № 727/98 [4] передбачалося, що 57% єдиного внеску малих підприємств направляється до соціальних фондів, впровадження норм Закону № 1058-IV [5] збільшило податково-соціальне навантаження на суб’єктів малого бізнесу порівняно з тим, що передбачалося Указом Президента України № 727/98 приблизно в 1,5 рази.

В результаті після 2003 року розвиток малого бізнесу в Україні дещо уповільнився. Так, кількість працюючих на малих підприємствах зменшилася з 2034 тис. чол. у 2003 році до 1834 тис. чол. у 2005 році. Водночас, частка продукції малих підприємств у загальному обсязі продукції реалізованої національною економікою зменшилася з 8,1% у 2000 році до 5,5% у 2005 році.

Отже, спрощена система оподаткування малого бізнесу була економічно вигідною малим підприємствам до того часу, поки не був впроваджений Закон України «Про загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» від

09.07.2003 року № 1058-IV, оскільки вона приваблювала малі підприємства не низьким податковим навантаженням, а низьким соціальним навантаженням.

Проте, через два – три роки малі підприємства пристосувалися до зросло-го соціального навантаження та їх кількість та кількість працюючих на них працівників знову почала зростати. Так, впродовж 2006 – 2008 років на малих підприємства працювало 2159-2154 тис. найманих працівників, а їхня частка у загальній кількості найманих працівників підприємств-суб'єктів підприємницької діяльності в Україні зросла з 19,6% у 2005 році до 24,3% у 2008 році. Водночас, частка продукції малих підприємств у загальному обсязі продукції реалізованої національною економікою зросла з 5,5% у 2005 році до 18,1% у 2006 – 2007 роках.

Зазначене засвідчує, що у 2006 – 2007 роках малий бізнес відіграв вагому роль у стабільному розвитку національної економіки та створював значну кількість робочих місць для українських громадян.

Однак, після проникнення у IV кварталі 2008 року на терени України світової фінансової кризи малі підприємств одні з перших відчували на собі її негативний вплив. Великі підприємства в умовах зменшення попиту на їхню продукцію вимушені були відмовитися від послуг своїх менших партнерів. Водночас, через зниження рівня доходів, зменшився попит на продукцію малих підприємств у населення.

Проте, в умовах фінансово-економічної кризи у 2009 році та в наступні роки держава не вдалася до фінансової підтримки малого бізнесу, навпаки, податкове навантаження на нього знову почало зростати.

При розробці нового Податкового кодексу України у 2010 році передбачалося запровадити норми, які погіршували функціонування малих підприємств, однак, через масові протести підприємців ці норми не набрали чинності. Проте, в III розділі Кодексу (ст. 139.1.12), який вступив у дію з 1 квітня 2011 року передбачалося, що платники податку на прибуток підприємств не можуть включати до своїх витрат, витрати понесені в зв'язку із придбанням товарів, робіт (послуг) та інших матеріальних і нематеріальних активів у фізичних осіб – підприємців, що сплачують єдиний податок [6]. Така норма привела до зменшення співпраці між підприємствами, які працюють на загальній системі оподаткування і підприємцями та згорання бізнесу більшістю фізичних осіб, оскільки їх можливості щодо реалізації своєї продукції значно звужилися.

З 1 січня 2012 року вступили в дію нові положення Податкового Кодексу України, якими система оподаткування малого бізнесу знову була суттєво змінена [7]. До її позитиву слід віднести збільшення максимальної суми, яка дає право фізичним особам-підприємцям на використання спрощеної системи оподаткування до 3 млн грн, а для підприємств – до 5 млн грн, а також скасування норми щодо заборони підприємствам, які оподатковуються на загальних підставах, включати до витрат усе придбане в підприємців-платників єдиного податку. Крім того, підприємці, які сплачують єдиний податок за ві-

дсотковими ставками, отримали можливість збільшити кількість у них найманих працівників з 10 до 20 чоловік.

Як позитив нововведень щодо оподаткування малих підприємств подавалося також зниження ставки єдиного податку для неплатників ПДВ з 10 до 5%, а для платників ПДВ – з 6 до 3%. Однак, якщо враховувати, що в 2011 та в попередніх роках із суми єдиного податку, сплаченого малими підприємствами, тільки 43% перераховувалося до державного бюджету, то фактичні ставки для сплати єдиного податку до державного бюджету в ці роки становили 4,3 та 2,58% для неплатників та платників ПДВ відповідно. А отже, з 1 січня 2012 року податкове навантаження на малі підприємства, які використовуватимуть спрощену систему оподаткування, зросло порівняно з попереднім роком на 16,3%.

Причому зростання податкового навантаження на малий бізнес відбувається в той час, коли ставки ПДВ і податку на прибуток підприємств для суб'єктів господарювання, які використовують загальну систему обліку та оподаткування, знижуються. Тим самим, законодавці засвідчили свою недостатню оцінку ролі малого бізнесу в забезпеченні стабільного розвитку національної економіки.

В результаті, упередженого відношення законодавців до малого бізнесу у 2009 – 2010 роках кількість найманих працівників, які працювали на малих підприємствах, зменшилася з 2157 тис. чоловік у 2008 році до 1993 тис. чоловік у 2010 році. Цей показник продовжував знижуватися і в 2011 році.

Водночас, слід відмітити, що закріплення нових норм оподаткування малих підприємств у Податковому кодексі України сприятиме стабілізації їх розвитку. Власне ставки єдиного податку для підприємств, які знаходяться на спрощеній системі оподаткування не можна назвати високими, і вони з розумінням сприймаються підприємцями, проте цього не можна сказати про соціальне навантаження, яке для багатьох підприємців є непосильним.

Тому законодавцям необхідно передбачити покращення умов розвитку і функціонування малих підприємств. При цьому, слід враховувати, що основна функція малого бізнесу полягає не в наповненні Зведеного державного бюджету України, хоча і це важливо, а в самозабезпеченні значної кількості працездатної частини населення, створенні нових робочих місць, виконанні операцій і послуг, які не вигідні для великих підприємств, та набутті підприємницьких навичок майбутніми бізнесменами.

Отже, напрями державної політики із стимулювання розвитку суб'єктів малого підприємництва в Україні повинні передбачати зниження на них соціального навантаження та запровадження таких норм податкового законодавства, які сприятимуть співпраці малих і великих підприємств.

Виходячи з проведеного дослідження, можна зробити такі висновки:

- впровадження спрощеної системи оподаткування малих підприємств і фізичних осіб (підприємців) дозволило створити сприятливе середовище для

розвитку малого бізнесу, збільшити кількість малих підприємств та зайнятих у них найманих працівників. Однак, постійне посилення соціально-податкового навантаження на малий бізнес призвело до того, що спрощена система оподаткування стала економічно не вигідною для платників, які її використовують, і тому кількість малих підприємств та фізичних осіб-підприємців в останні роки знижується;

- впровадження нового Податкового кодексу України та внесення до нього змін ще більше посилює тиск на малий бізнес, особливо соціальний, що робить умови для його розвитку несприятливими, а тому для недопущення зменшення кількості малих підприємств чинну систему спрощеного оподаткування необхідно удосконалити;

- для створення сприятливого середовища для розвитку малого бізнесу потрібно забезпечити стабільність спрощеної системи оподаткування принаймні на п'ять років та знизити ставку соціального навантаження на малі підприємства, які оподатковуються за відсотковими ставками, до 20%. Однак, сума єдиного соціального внеску таких податників не повинна бути меншою від суми, яка визначається шляхом множення мінімальної заробітної плати на 33%;

- для покращення умов співпраці суб'єктів господарювання, які знаходяться на загальній та спрощеній системі оподаткування, а також фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності, необхідно надати підприємствам, які придбали товари та послуги у «спрощенців», що не є платниками ПДВ, включати собі до податкового кредиту 1/6 вартості придбаних у них товарів та послуг.

Наведені пропозиції дозволять розширити сферу діяльності малого бізнесу, надати пріоритет його функціонуванню, збільшити кількість зайнятих у ньому осіб та сприятимуть соціально-економічному розвитку країни.

1. Закон СРСР «Про податки з підприємств, об'єднань і організацій» від 14.06.1990 року № 1560-I. **2.** Закон СРСР «Про внесення змін і доповнень до Закону СРСР «Про податки з підприємств, об'єднань і організацій» від 10.07.1991 року № 2323-I. **3.** Закон України «Про оподаткування доходів підприємств і організацій» від 21.02.1992 року № 2146-XII. **4.** Указ Президента України «Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємництва» від 03.07.1998 року № 727/98. **5.** Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09.07.2003 р. № 1058-IV. **6.** Податковий кодекс України. – Вінниця: ТОВ «Поліграф-сервіс», 2010. – 512 с. **7.** Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності» від 04.11.2011 року № 4014-VI.

Рецензент: д.е.н., професор Павлов В.І. (НУВГП)